

کتیبه ها و تزیینات گچبری محراب سلجوقی ری

Araştırma Makalesi

Kamran Sokhanpardaz*

Makale Geliş: 26.03.2021

Makale Kabul: 27.05.2021

چکیده

هنر و معماری دوره سلجوقیان که در پژوهش های انجام شده به زبان فارسی از آن به عنوان "دوره نوزایی هنر ایرانی" یاد می شود، تأثیر غیرقابل انکاری بر دوره های پس از خود بر جای گذاشته است. هنر دوره سلجوقیان، ضمن تأثیرپذیری از هنر دوره های گذشته، به منبع الهامی برای هنرمندان ادوار پس از خود بدل شد. هدف از این پژوهش، معرفی کتیبه ها و تزیینات گچی محراب سلجوقی ری، آشکارسازی ارزش های قابل توجه این محراب و ارزیابی حوزه تأثیرپذیری و تأثیرگذاری آن است. محراب سلجوقی ری به دلیل مدفون بودن در زیر زمین برای سالهای بسیار، در شرایط خوبی حفظ شده است. بر اساس نتایج این پژوهش، تزیینات محراب مذکور که شامل کتیبه ها، تزیینات گیاهی و هندسی است با استفاده از تکنیک نقش برجسته سازی، کنده کاری و مشبک سازی ساخته شده است. در خصوص هنرمند سازنده این محراب اطلاعاتی در دست نیست. اگرچه محراب مذکور دارای کتیبه ای حاوی تاریخ ساخت محراب نیست، اما از نظر شکل کلی و ویژگی های تزیینی، قرابت بسیاری میان این محراب و نمونه های برجای مانده از دوره سلجوقیان مشاهده می شود. همچنین تزیینات گچبری این محراب، قابل مقایسه با تزیینات به دست آمده از نیشابور (قرن دهم میلادی)،

* Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Samsun, Türkiye, artresercher@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5247-1731

Atıf için; Kamran Sokhanpardaz, "Rey Selçuklu Mihrabı Alçı Kitâbe ve Süslemeleri", Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7, sy. 1 (2021): 87-118, DOI: <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2021.7.1.03>

Copyright © 2021. Telif hakkı yazar(lar) tarafından YDUILAF'a devredilmiştir. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.

تزیینات دوره عباسی و مکشوف از شهر سامرا (836-892 میلادی)، تزیینات دوره قره خانیان (840-1212 میلادی)، تزیینات دوره غزنوی (963-1186 میلادی)، تزیینات دوره سلجوقیان آناتولی (1075-1308) و تزیینات دوره ایلخانی (1256-1353) است.

واژگان کلیدی: دوره سلجوقیان، تزیینات گچبری، کتیبه، معماری، محراب، ری، ایران

Rey Selçuklu Mihrabı Alçı Kitâbe ve Süslemeleri**

Öz

Farsça araştırmalarda “İran Sanatının Rönesansı” olarak bilinen Büyük Selçuklu dönemi sanatı ve mimarisi, sonraki dönemlere yadsınamaz bir etki yaratmıştır. Böylece Büyük Selçuklu dönemi sanatı, önceki dönemlerin sanatından etkilenecek, daha sonraki dönemlerin sanat eserleri için ilham kaynağı olmuştur. Buradan hareketle “Rey Selçuklu Mihrabı Alçı Kitâbe ve Süslemeleri” başlığıyla hazırlanmış olan bu makalenin amacı, Rey Selçuklu Mihrabı'nın alçı süsleme ve kitâbelerini tanıtarak, mihrabın mühim özelliklerini ortaya koymak ve böylece etkilenme alanı ile etkileme oranını değerlendirme fırsatı sunmaktır. Rey Selçuklu Mihrabı, yıllarca toprak altında saklanması nedeniyle günümüze oldukça sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Araştırmamız neticesinde, söz konusu mihrabın süsleme kompozisyonunun, yazı, bitkisel ve hendesî bezemeler içerdiği; bunun yanı sıra kabartma, kazıma ve ajur tekniğiyle yapıldığı fark edilmiştir. Mihraba ait alçı süslemelerin sanatçısı ile ilgili malumat bulunmamaktadır. Mihrapta herhangi bir kitâbe bulunmamakla birlikte, genel şekil ve süsleme özellikleri bakımından Büyük Selçuklu dönemine ait örnekler ile benzerlik arz etmektedir. Mihrapta işlenen bazı alçı süslemeler, Nîşâbur'da yapılan kazı çalışmalarından çıkan İran'ın ilk İslâmî devirlerine (Miladi X. yüzyıl) ait süslemeler, Abbâsiler Dönemi (Sâmarrâ Şehri / 836-892), Karahanlı (Miladi 840-1212), Gazneli (Miladi 963-1186), Anadolu Selçuklu (Miladi 1075-

** Bu makale doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi BAP tarafından desteklenmiştir (Proje No: PYO. ILH.1904.18.001).

1308) ve İran'ın İlhanlı dönemi (Miladi 1256-1353) alçı süslemeleri ile büyük ölçüde benzerlik sergilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklu, Alçı Süsleme, Kitâbe, Mimari, Mihrap, Rey, İran

Stucco Inscriptions and Ornaments of the Great Seljuk Mihrab of Rey **Abstract**

The art and architecture of the Great Seljuk period, known as the Renaissance of Persian Art in Persian studies, left an undeniable effect on the following periods. The art of the Great Seljuk period, influenced by the art of the previous periods, became a source of inspiration for the artworks of later periods. The aim of this article is to introduce the stucco ornaments and inscriptions of the mihrab of Ray, to reveal the important values of the mihrab and thus to provide the opportunity to evaluate the influence area and its power of influence. Because of our research, it is found that the ornamental composition of the mihrab includes inscriptions, vegetal and geometric decorations. In addition, these decorations were made in embossing and hollowly technique. There is no information about the artist of the stucco decorations of the altar. Although there is no date inscription on the mihrab, it is similar to the examples of the Great Seljuk period in terms of general shape and decoration features. Also according to the results of this research, the stucco decorations in this mihrab, It is very similar to the decoration of the first Islamic era of Iran, obtained from Neyshabur excavations, stucco decorations discovered from Samarra Exploration, architectural ornaments of the Qarakhanid period, stucco decorations from the Ghaznavid Period, Anatolian Seljuk Architectural decorations and stucco decorations of the Ilkhanid Period of Iran.

Keywords: Great Seljuk, Stucco Ornament, Inscription, Architecture, Mihrab, Ray, Iran

مقدمه

ری یا شهر ری، شهری در جوار تهران است و از هسته های اولیه شهر قدیم تهران است. ری تاریخی کهن دارد. سابقه سکونت و شهرنشینی در ری به قرن ها قبل از ورود اسلام به ایران باز می گردد. ری همچنین یکی از مهمترین شهرهای ایران در قرون میانه بوده است. طغرل پادشاه سلجوقی در سال 1040 میلادی شهر ری را به عنوان پایتخت حکومت خود برگزید و به دنبال آن فعالیت های معمارانه در این شهر رونق بیشتر یافت. از این رو در پژوهش های مربوط به معماری ایران، معماری دوره سلجوقی به معماری سبک رازی (منسوب به ری) معروف است.¹ این سبک ابتدا از گرگان آغاز شد و در شهر ری، اولین پایتخت سلجوقیان توسعه یافت و به شکل نهایی خود رسید.

ری یکی از دو شهر عمده خاندان سلجوقی بشمار می رفته و اقامتگاه و سپس مزار طغرل بیک و یکی از پایتخت های الب ارسلان بوده است.² چنانکه ویل دورانت بدان اشاره می کند اگرچه شهر ری بر اثر زمین لرزه های مکرر و هجوم مغولان ویران شد³ و هرگز شکوه دوران گذشته در آن یافت نشد، اما به گواهی تاریخ و یافته های باستان شناسی، ری مرکز هنرهای بسیاری از جمله معماری، سفالگری، بافندگی و بسیاری دیگر از هنرها بوده است. دولت سلجوقی با حمایت هنرمندان ایران، آناتولی و عراق زمینه ساز توسعه هنر و معماری در این سرزمین ها شد. در این دوران سبک منحصر به فردی از هنر و معماری ایجاد شد که خود به بستری برای الهام هنرمندان ادوار بعدی از منظر بهره گیری از ابداعات تکنیکی و تزئینی بدل شد. هنر گچبری دوران سلجوقی یکی از این منابع الهام است. از سوی دیگر تاریخ معماری ایران، شاهد استفاده مستمر از گچ به عنوان یکی از مصالح ساختمانی و تزئینی بوده است. در ادامه این مقاله با بررسی کتیبه ها و تزئینات گچبری محراب سلجوقی ری به بازشناسی ارزشهای قابل توجه این محراب به عنوان یکی از نمونه های باشکوه گچبری

1- علی اکبر دهخدا، لغت نامه، جلد هشتم (تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران، 1346)، 11700 و 11705.

2- جورج ناتانیل کرزن، ایران و قضیه ایران، جلد 1، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، چاپ ششم (تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، 1388)، 61.

3- ویل دورانت، تاریخ تمدن (تهران: اقبال، 1957)، 77.

دوران سلجوقی و ارزیابی حوزه تاثیرپذیری و تاثیرگذاری آن پرداخته می شود.

معرفی اجمالی محراب سلجوقی ری

محراب مزبور که در حین کاوشهای باستانشناسی نماینده موزه متروپولیتن، اریک فردریش اشمیت در ری در سال 1936 کشف شده است، با توجه به شاکله کلی تزینات گچبری آن به دوره سلجوقیان نسبت داده شده است⁴ (تصاویر 2-1). گرچه کرسول محراب مذکور را متعلق به یک خانه می داند، اما محتوای کتیبه های کوفی اطراف محراب تعلق آن به یک خانه را با تردید مواجه می سازد. از سوی دیگر در آثار برخی از محققان غربی، این محراب را، محراب مدرسه ای مربوط به دوران سلجوقی می دانند.⁵

همچنین برخی از محققان ایرانی عقیده دارند که این محراب به مسجدی از این دوران تعلق دارد.⁶ علاوه بر این، کتیبه های این محراب به دلیل محتوای دینی مشابه با محراب های مساجد دوره سلجوقی، ایده تعلق آن به بنای یک مسجد را تقویت می کند. اگرچه محراب مذکور دارای کتیبه ای حاوی تاریخ ساخت محراب نیست، اما گمان می رود که زمان ساخت آن به سالهای حکومت طغرل بیگ یا ملکشاه سلجوقی بازگردد.⁷ محراب سلجوقی ری که نسبتاً سالم باقی مانده است، با شماره 3266 در فهرست آثار ملی ایران ثبت شده و در موزه ملی ایران به نمایش گذاشته شده است.

4- E. Schmidt, "The Bulletin of the University of Pennsylvania Museum 5-6 (1935-36) Excavations at Ray", *Ars Islamica*, 2 (1935): 139-141.

5- E. Schmidt, "The Bulletin of the University of Pennsylvania Museum 5-6 (1935-36) Excavations at Ray", *Ars Islamica*, 2 (1935): 139-141; A. Godard, "L'origine De La Madrasa, De La Mosquee Et Du Caravanserail a Quatre Iwans", *Ars Islamica*, 15-16 (1951): 1-9; A. Hall, *The Persian Expedition 1934* (Boston: Bulletin of the Museum of Fine Arts, 1935), 55-59.

6- علی سجادی، سیر تحول محراب در معماری اسلامی ایران از آغاز تا حمله مغول (تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور، 1376)، 70.

7- قدیر افروند، "قرآهای خط کوفی ایران"، وقف میراث جاوید، 8 (1373)، 71؛ لاله مهدی نژاد مقدم، مصطفی گودرزی، "محراب و نقوش به کار رفته در آن (دوره سلجوقی و ایلخانی)"، نقش مایه، 19 (1393)، 13.

بررسی کتیبه ها و تزئینات گچبری محراب سلجوقی ری

محراب سلجوقی ری به شکل مستطیل و دارای ابعاد 79×170 سانتی متر است. این محراب درای طاقنمایی جناغی و متشکل از چهار کتیبه و حاشیه های تزئینی متنوع، چارچوبی به شکل درگاهی واگگون و یک پیشانی تزئینی برجسته کاری شده است (تصاویر 1-7). تزئینات محراب شامل کتیبه های کوفی و نقوش هندسی و گیاهی است. یکی از چهار کتیبه محراب با خط کوفی گلدار و سه کتیبه دیگر با خط کوفی ساده نوشته شده اند. چارچوب محراب با تزئینات هندسی متشکل از مستطیل های اریب و افقی و لوزی های کوچک توخالی است (تصویر 3). چشمگیرترین بخش محراب، پیشانی تزئینی محراب است. در این قسمت ترکیبی تزئینی از نگاره های گیاهی متشکل از نقوش تاجی شکل و نقوش بال مانند ملهم از گچبری های دوره ساسانی مشاهده می شود. درون تزئینات مذکور که با روش برجسته کاری ساخته و پرداخته شده اند با نقوش موسوم به آزده کاری پر شده است. کاربرد روش برجسته کاری در تزئینات این بخش از محراب باعث ایجاد سایه روشن و در نتیجه، تقویت نمود بصری آن شده است (تصاویر 1 و 4). نقوش هندسی توری شکل واقع در بخش پایین پیشانی تزئینی محراب، به شیوه کنده کاری ساخته شده اند (تصویر 1). قاب واقع در مرکز و پایین محراب که از دو طرف با دو ستون نما احاطه شده است به شیوه کنده کاری تزئین شده و شامل ترکیبی متقارن از نقوش بال مانند و نقوش گلابی شکل است که درون آنها با تزئینات آزده کاری پر شده است (تصاویر 1 و 6). بدنه ستون نماهای یاد شده با نقوش مثلثی تودرتو و با محور تقارن 45 درجه و سرستون نماها با نقوش گیاهی متقارن تزئین شده است. نقوش به کار رفته در طاقنمای جناغی و لچکی های محراب در رسته نقوش گیاهی جای می گیرند. درون نقوش مزبور نیز تزئینات آزده کاری مشاهده می شود (تصاویر 1 و 5).

چنانکه پیشتر نیز بدان اشاره شد یکی از چهار کتیبه محراب با خط کوفی گلدار نوشته شده است. کتیبه مزبور شامل عبارت ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ و آیه 56 سوره احزاب است⁸: ﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ

8- معنی: به نام خداوند بخشنده مهربان. خدا و فرشتگانش بر این پیغمبر صلوات و درود می فرستند. شما هم ای اهل ایمان، بر او صلوات و درود بفرستید و با تعظیم و اجلال بر او سلام گوید و تسلیم فرمان او شوید.

یا ایها الذین امنوا صلوا علیه و سلموا تسلیماً» در ادامه این کتیبه و در انتهای آیه 56 سوره احزاب، حدیثی منسوب به پیامبر اسلام (ص) و به صورت ناقص نوشته شده که سه حرف آخر کلمه ﴿الغافلین﴾ در آن به چشم نمی خورد: قم علی صلاتک ولا تکن من الغافلین⁹ (تصاویر 1، 9-7).¹⁰ کتیبه دوم محراب که با خط کوفی ساده نوشته شده است شامل عبارت ﴿بسم الله الرحمن الرحیم﴾، تمامی آیات سوره اخلاص و بخشی از آیه 18 سوره آل عمران¹¹ است: ﴿بسم الله الرحمن الرحیم قل [هو]¹² الله احد. الله الصمد. لم یلد ولم یولد. و لم یکن له کفواً احد.¹³ شهد الله انه لا اله الا هو والملائکه و اولو العالم [العلم]¹⁴ قائما بالقسط﴾¹⁵ (تصاویر 1، 7، 10-11). کتیبه سوم بر پیشانی قوس جناغی محراب و بر روی زمینه ای تزینی متشکل از نقوش فلس ماهی نقش بسته است. نقوش فلس ماهی به روش مشبک سازی ساخته شده اند. محتوای این کتیبه که با خط کوفی ساده نوشته شده است آیه 163 سوره بقره است: ﴿و الهکم اله واحد لا اله الا هو الرحمن الرحیم﴾ (تصاویر 1، 7، 12). چهارمین کتیبه محراب در قاب واقع در فضای میان سرستون نماهای محراب و بر روی زمینه ای تزینی متشکل از نقوش فلس ماهی قرار دارد. محتوای این کتیبه که با خط کوفی ساده نوشته شده است عبارت ﴿لا اله الا الله﴾ است (تصاویر 1، 7، 13).

9- معنی: بر نماز خود مداومت کنید و از جمله غافلان مباشید. (هرچند به منبع این حدیث دسترسی نیافتیم اما در بسیاری از کتیبه های مشابه در دیگر سرزمین های اسلامی این حدیث به صورت "أقبل علی صلاتک و لا تکن من الغافلین" نوشته شده است. به عنوان مثال: ر.ک به: عبد العزیز حمید صالح، تاریخ الخط العربی عبر العصور المتعاقبة، جلد 2 (بیروت: دار الکتب العلمیة، 2017)، 51؛ عبد الحق بن عبد السلام نقشبندی، الاعمال الکامله (جده: عبد المقصود محمد سعید خوجة، 2005)، 140.

10- کلماتی که درون قلاب قرار گرفته اند، در متن کتیبه قرار ندارند.

11- خدا به یکتایی خود گواهی دهد که جز ذات اقدس او که نگهبان عدل و درستی است خدایی نیست، و فرشتگان و دانشمندان نیز به یکتایی او گواهی دهند.

12- ضمیر "هو" در کتیبه نوشته نشده است.

13- کلماتی که درون قلاب قرار گرفته اند، در متن کتیبه قرار ندارند. به نام خداوند بخشنده مهربان. بگو اوست خدای یگانه. خدای بی نیاز. کسی را نزاده و زاده نشده است و هیچ کس همتای او نیست.

14- با توجه به متن آیه 18 سوره آل عمران، کلمه "العلم" به اشتباه "العالم" نوشته شده است.

15- حرف "ط" در کلمه "قسط" نوشته نشده است.

قیاس تزیینات محرابِ ری با تزیینات ادوار پیش و پس از دوره سلجوقی

در این پژوهش، تزیینات گنبدی محراب سلجوقی ری با نمونه های مشابه از دوره های پیش و پس از دوره سلجوقی مقایسه شده است. اساس این مقایسه بر شکل ظاهری، ترکیب بندی و طراحی این تزیینات است. نتایج این مقایسه تطبیقی میان تزیینات محرابِ سلجوقی ری با تزیینات دوره های پیش و پس از دوره سلجوقی که در جداول شماره 14 تا 20 ارائه شده است به قرار ذیل است:

1- با نگاه به تصویر شماره 14 می توان دریافت که تزیینات هندسی چارچوب و بخش پایین پیشانی تزیینی و نیز کتیبه های کوفی محراب سلجوقی ری از نظر ویژگی های طراحی مشابه تزیینات مکشوف از شهر نیشابور (متعلق به قرن دهم میلادی) است. همچنین تزیینات بال مانند موجود در پیشانی تزیینی محراب و تزیینات آژده کاری آنها نیز دارای نمونه مشابهی از شهر نیشابور است (تصویر 14).

2- تصویر شماره 15 نشان دهنده آن است که تزیینات بال مانند موجود در قاب واقع در مرکز و پایین محراب قابل مقایسه با تزییناتی مشابه و مکشوف از شهر سامرا (متعلق به دوره عباسیان) است (تصویر 15).

3- با بررسی محتوای تصویر شماره 16 می توان نتیجه گرفت که تزیینات هندسی متشکل از مستطیل های اریب و افقی و لوزی های کوچک توخالی چارچوب محراب، تزیینات توری مانند بخش پایین پیشانی تزیینی، تزیینات بال مانند موجود در قاب واقع در مرکز و پایین محراب و نقوش فلس ماهی موجود در بخش زمینه پیشانی قوس جناغی محراب قابل مقایسه با تزییناتی از دوره غزنوی و متعلق به کاخ لشکری بازار و نیز آرامگاه بابا حاتم واقع در امام صاحب کشور افغانستان است (تصویر 16).

4- نتایج حاصل از بررسی تصاویر شماره 17-18 نشان دهنده آن است که تزیینات هندسی چارچوب محراب، تزیینات هندسی بدنه ستون نماهای محراب و شکل کلی تزیینات موجود در پیشانی و نیز قاب واقع در مرکز و پایین محراب و آژده کاری های آنها مشابه تزییناتی از دوره ایلخانی و متعلق به امامزاده احمد بن قاسم قم، برج کاشانه بسطام، امامزاده یحیی ورامین، گنبد سبز قم، مسجد جامع ورامین، مسجد جامع اصفهان و آرامگاه پیر بکران اصفهان است (تصاویر 17-18).

5- با نگاه به تصویر شماره 19 می توان دریافت که تزئینات موجود در پیشانی تزئینی محراب و فضای محصور توسط قوس جناغی محراب و تزئینات آژده کاری آنها قابل مقایسه با تزئینات دوره سلجوقیان آناتولی و متعلق به مدرسه دو مناره سیواس، مسجد بزرگ دیوریغی و تزئینات منبر مسجد علاءالدین فونیه است (تصویر 19).

6- همچنین نتایج به دست آمده از بررسی تصویر شماره 20 حاکی است که تزئینات موجود در فضای محصور توسط قوس جناغی محراب، تزئینات به کار رفته در قاب واقع در مرکز و پایین محراب و نیز تزئینات بخش پایین پیشانی تزئینی محراب دارای نمونه های مشابهی از دوره قره خانیان و متعلق به بناهایی شامل آرامگاه عرب آتا واقع در روستای تیم شهر سمرقند کشور ازبکستان، کاروانسرای رباط ملک واقع در کارمانا در ازبکستان و مجموعه آرامگاه های اوژکند در کشور قرقیزستان است (تصویر 20). بنابراین چنانکه مشاهده می شود محراب سلجوقی ری دارای تزئیناتی مشابه تزئینات دوران قبل و بعد از دوره سلجوقیان است. این موضوع تنها مختص محراب سلجوقی ری و یا به طور ام تزئینات دوره سلجوقی نیست. به عنوان مثال تزئینات دوره غزنوی، آل بویه، سامانی، ساسانیان و اشکانیان نیز هر یک به ترتیب از دوران پیش از خود متأثر بوده اند.

نتیجه گیری

هنر گچبری دوران سلجوقی یکی از منابع الهام هنرمندان ادوار بعدی تاریخ ایران بوده است. یکی از نمونه های بی نظیر هنر گچبری دوره سلجوقی، محراب سلجوقی ری است. بر اساس نتایج این پژوهش تزئینات گچبری محراب سلجوقی ری شامل کتیبه های خط کوفی (کوفی گلدار و کوفی ساده)، تزئینات گیاهی و هندسی است و به روش برجسته کاری، کنده کاری و مشبک سازی ساخته و پرداخته شده اند. بیشتر تزئینات این محراب با استفاده از روش برجسته سازی ساخته شده است. به نظر می رسد یکی از دلایل این موضوع، ایجاد تعادل بصری در محراب در نتیجه ایجاد سایه روشن است. به عبارت دیگر هنرمند گچبر برای افزایش گیرایی بصری محراب ساخته شده از ملات گچ سفید به امکان دیده شدن هرچه بیشتر تزئینات از طریق برجسته سازی کمک

کرده است. برخی از این کتیبه ها از نظر محتوایی دارای نقص هایی هستند. با این حال با نگاهی ساده به تزیینات گچبری محراب سلجوقی ری به راحتی می توان فهمید که هنرمند سازنده تزیینات گچبری این محراب در حرفه خود ماهر بوده است. اگرچه کتیبه ای تاریخی در محراب مشاهده نمی شود، ولی فرم کلی و خصایص تزیینی محراب حاکی از شباهتی انکارناپذیر بین این محراب و محراب های به جا مانده از دوره سلجوقی است. همچنین تزیینات گچبری این محراب، با تزیینات به دست آمده از کاوش های شهر نیشابور متعلق به قرن دهم میلادی، تزیینات مکشوف از شهر سامرا و مربوط به دوره عباسیان، تزیینات متعلق به دوره قره خانیان، تزیینات مربوط به دوره غزنویان، تزیینات متعلق به دوره سلجوقیان روم و تزیینات مربوط به دوره ایلخانی قابل قیاس است. محتوای کتیبه های به کار رفته در این محراب شامل عبارت "بسم الله الرحمن الرحيم" (دو بار)، آیه 56 سوره احزاب، حدیثی منسوب به پیامبر اسلام (ص) (قم علی صلاتك ولا تكن من الغافلین)، تمامی آیات سوره اخلاص، بخشی از آیه 18 سوره آل عمران، آیه 163 سوره بقره و عبارت "لا اله الا الله" است.

منابع:

- افروند، ق. "قرآنهای خط کوفی ایران"، وقف میراث جاوید، 8 (1373)، 71.
- دورانت، و. تاریخ تمدن. تهران: اقبال، 1957.
- دهخدا، ع. ۱. لغت نامه. جلد هشتم، تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران، 1346.
- سجادی، ع. سیر تحول محراب در معماری اسلامی ایران از آغاز تا حمله مغول. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور، 1376.
- صالح، ع. ح. تاریخ الخط العربي عبر العصور المتعاقبة. جلد 2، بیروت: دار الکتب العلمیة، 2017.
- کرزن، ج. ن. ایران و قضیه ایران. جلد 1، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، چاپ ششم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، 1388.
- مهدی نژاد مقدم، ل. و گودرزی، م. "محراب و نقوش به کار رفته در آن (دوره سلجوقی و ایلخانی)"، نقش مایه، 19 (1393)، 13.
- نقشبندی، ع. الاعمال الكاملة. جده: عبد المقصود محمد سعید خوجة، 2005.

KAYNAKÇA

- Afrvand, K. “Kur’an-hay-i Hattî-i Kufî-i İrân”, *Miras-i Cavid*, 8, (1373): 60-73.
- Curzon, G. N. *İrân ve Kazîye-I İrân*. C. I, Çap-i Şeşum, Tercüme-i Gulamali Vehid Mâzenderâni, Tahran: Şirket-i İntişarat-i İlmi ve Ferhengi, 1388.
- Durant, W. *Tarih-i Temeddün*. Tahran: İkbâl, 1957.
- Deh-Hudâ, A. *Lugatnâme*. C. II, Tahran: Müessese-i İntişarat ve Çap-i Danişgâh-i Tahran, 1346.
- Godard, A. “L’origine De La Madrasa, De La Mosquee Et Du Caravanserail a Quatre Iwans”, *Ars Islamica*, 15-16, (1951): 1-9.
- Hall, A. *The Persian Expedition 1934*. Boston: Bulletin of the Museum of Fine Arts, 1935.
- Herzfeld, E. *Die Ausgrabungen von Samarra, Band VI, Geschichte der Stadt Samarra*, Hamburg: Verlag von Sachardt & Messtorff, 1948.
- Mehdinijad Moghadam, L. ve Guderzi, M. “Mihrab ve Nukuş-i Be Kar Refteh Der An (Devre-i Selcuki ve İlhani)”, *Nakşmayeh*, 19, (1393): 7-18.
- Nakşibendi, A. *El-A'malu'l Kamile*. Cidde: Abdülmaksud Muhammed Sa'îd Hucâh, 2005.
- Salih, A. H. *Târîhu'l Hatü'l Arabi İber-el Usûru'l Müteâkibe*. C. II, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2017.
- Schmidt, E. “The Bulletin of the University of Pennsylvania Museum 5-6 (1935-36) Excavations at Rayy”, *Ars Islamica*, 2, (1935): 139-141.

Seccâdî, A. *Seyr ve Tahavvul-i Mihrap Der Mi'mâriyi İslâmî İran Ez Âğazi Tâ Hamlei Moğol*. Tahran: İntişarat-i Sazıman-i Miras Ferhengi, 1376.

Wilkinson, Charles J. *Nishapur: Some Early Islamic Buildings and Their Decoration*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 1986.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450115> (Erişim tarihi: 07.11.2020).

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/449150> (Erişim tarihi: 07.11.2020).

http://sputnikimages.com/hier_rubric/photo/746670.html (Erişim tarihi: 08.11.2020).

<https://www.sanatin Yolculugu.com/ozkent-turbeleri/> (Erişim tarihi: 09.11.2020).

<http://www.centralasia-travel.com/upload/photos/7690.jpg> (Erişim tarihi: 09.11.2020).

<https://iqna.ir/en/news/3468947/islamic-era-section-of-museum-of-ancient-iran> (Erişim tarihi: 10.11.2020).

https://archnet.org/sites/3923/media_contents/43765 (Erişim tarihi: 10.11.2020).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/> (Erişim tarihi: 11.11.2020).

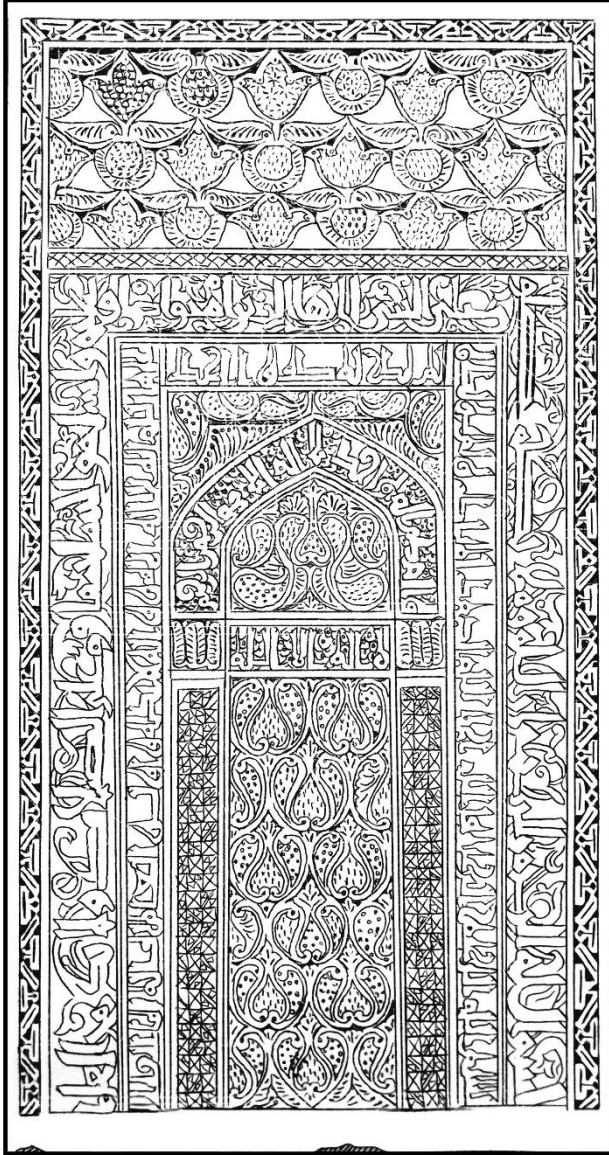
<https://kuran.diyamet.gov.tr/> (Erişim tarihi: 24.12.2019).

تصاویر

تصویر 1: محراب سلجوقی ری

منبع تصویر: نویسنده

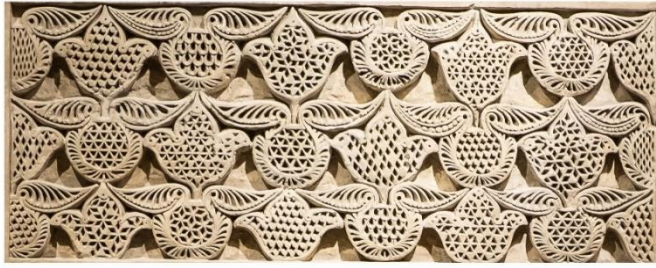
تصویر 2: طرح محراب سلجوقی ری

منبع تصویر: نویسنده

تصویر 3: تزیینات واقع در چارچوب محراب سلجوقی ری

منبع تصویر: نویسنده

تصویر 4: تزئینات پیشانی محراب سلجوقی ری

منبع تصویر: نویسنده

تصویر 5: تزئینات واقع در بدنه ستون نماها و سرستون نماهای محراب

منبع تصویر: نویسنده

تصویر 6: نقوش به کار رفته در لچکی ها، فضای محصور توسط قوس

جناغی و قاب واقع در مرکز و پایین محراب

منبع تصویر: نویسنده

تصویر 7: کتیبه های چهارگانه محراب سلجوقی ری

منبع تصویر: نویسنده

تصویر 8: بخش اول کتیبه اول محراب سلجوقی ری (بسم الله الرحمن الرحيم و آیه 56

سوره احزاب)

منبع تصویر: نویسنده

تصویر 9: بخش دوم کتیبه اول محراب ری (حدیثی منسوب به پیامبر اسلام (ص)

منبع تصویر: نویسنده

تصویر 10: بخش اول کتیبه دوم محراب سلجوقی ری (سوره اخلاص)

منبع تصویر: نویسنده

تصویر 11: بخش دوم کتیبه دوم محراب سلجوقی ری (آیه 18 سوره آل عمران)

منبع تصویر: نویسنده

تصویر 12: کتیبه واقع در پیشانی قوس جناغی محراب (کتیبه سوم) و تزیینات زمینه آن

منبع تصویر: نویسنده

تصویر 13: کتیبه کوفی واقع در فضای میان سرستون نماهای محراب (کتیبه چهارم)

منبع تصویر: نویسنده

قرن دهم (شهر نیشاپور)	محراب سلجوقی ری
<p>۱</p> <p>۲</p> 	
<p>۳</p> 	
<p>۴</p> 	

تصویر 14: مقایسه تزیینات محراب سلجوقی ری با تزیینات مکشوف از شهر نیشاپور (قرن دهم میلادی)

1: منبع تصویر:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/449150>

2: منبع تصویر:

Wilkinson, Charles J. Nishapur: Some Early Islamic Buildings and Their
. Decoration, New York: The Metropolitan Museum of Art, 1986

3: منبع تصویر:

Wilkinson, Charles J. Nishapur: Some Early Islamic Buildings and Their
. Decoration, New York: The Metropolitan Museum of Art, 1986

4: منبع تصویر:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450115>

تزیینات مکشوف از شهر سامرا (دوره عباسیان)	محراب سلجوقی ری
۱ 	
۲ 	
۳ 	

تصویر 15: مقایسه تزیینات محراب سلجوقی ری با تزیینات مکشوف از شهر سامرا (دوره عباسیان)

1: منبع تصویر:

Herzfeld, E. Die Ausgrabungen von Samarra, Band VI, Geschichte der Stadt Samarra, Hamburg: Verlag von Sachardt & Messtorff, 1948

2: منبع تصویر:

Herzfeld, E. Die Ausgrabungen von Samarra, Band VI, Geschichte der Stadt Samarra, Hamburg: Verlag von Sachardt & Messtorff, 1948

3: منبع تصویر:

Herzfeld, E. Die Ausgrabungen von Samarra, Band VI, Geschichte der Stadt Samarra, Hamburg: Verlag von Sachardt & Messtorff, 1948

تزیینات مربوط به دوره غزنوی	محراب سلجوقی ری
<p>۱</p> 	
<p>۲</p> 	
<p>۳</p> 	
<p>۴</p> 	

تصویر 16: مقایسه تزیینات محراب سلجوقی ری با تزیینات دوره غزنوی

1: موزه ملی ایران، تهران - منبع تصویر:

<https://iqna.ir/en/news/3468947/islamic-era-section-of-museum-of-ancient-iran>

2: آرامگاه بابا حاتم، افغانستان، امام صاحب - منبع تصویر:

https://archnet.org/sites/3923/media_contents/43765

3: آرامگاه بابا حاتم، افغانستان، امام صاحب - منبع تصویر:

https://archnet.org/sites/3923/media_contents/43765

4: تزیینات گچبری کاخ لشکری بازار، موزه کابل، افغانستان - منبع تصویر:

<https://islamansiklopedisi.org.tr/gazneliler>

تزیینات مربوط به دوره ایلخانی	محراب سلجوقی ری
<p>۱</p> 	
<p>۲</p> <p>۳</p> 	
<p>۴</p> 	
<p>۵</p> 	

تصویر 17: مقایسه تزیینات محراب سلجوقی ری با تزیینات دوره ایلخانی

- 1: امامزاده احمد بن قاسم، ایران، قم - منبع تصویر: نویسنده
- 2: برج کاشانه، ایران، بسطام - منبع تصویر: نویسنده
- 3: برج کاشانه، ایران، بسطام - منبع تصویر: نویسنده
- 4: امامزاده یحیی، ایران، ورامین - منبع تصویر: نویسنده
- 5: گنبد سبز، ایران، قم - منبع تصویر: نویسنده

تزیینات مربوط به دوره ایلخانی	محراب سلجوقی ری
۱ 	
۲ 	
۳ 	

تصویر 18: مقایسه تزیینات محراب سلجوقی ری با تزیینات دوره ایلخانی

- 1: مسجد جامع ورامین، ایران، ورامین - منبع تصویر: نویسنده
- 2: مسجد جامع اصفهان، ایران، اصفهان - منبع تصویر: نویسنده
- 3: آرامگاه پیر بکران، ایران، اصفهان - منبع تصویر: نویسنده

تزیینات مربوط به دوره سلجوقیان آناتولی	محراب سلجوقی ری
۱ 	
۲ 	
۳ ۴ 	
۵ 	

تصویر 19: مقایسه تزیینات محراب سلجوقی ری با تزیینات دوره سلجوقیان آناتولی

- 1: مدرسه دو مناره سیواس، ترکیه، سیواس - منبع تصویر: نویسنده
- 2: دیورغی اولو جامی، ترکیه، دیورغی - منبع تصویر: نویسنده
- 3: دیورغی اولو جامی، ترکیه، دیورغی - منبع تصویر: نویسنده
- 4: دیورغی اولو جامی، ترکیه، دیورغی - منبع تصویر: نویسنده
- 5: تزیینات منبر مسجد علاءالدین، ترکیه، قونیه - منبع تصویر: نویسنده

تزیینات مربوط به دوره قره خانیان	محراب سلجوقی ری
<p>۱</p> 	
<p>۲</p> 	
<p>۳</p> 	
<p>۴</p> 	

تصویر 20: مقایسه تزیینات محراب سلجوقی ری با تزیینات دوره قره خانیان

1: آرامگاه عرب آتا، ازبکستان، سمرقند، روستای تیم - منبع تصویر:

http://sputnikimages.com/hier_rubric/photo/746670.html

2: مجموعه آرامگاه های اورکند، قرقیزستان، اورکند - منبع تصویر:

<https://www.sanatinyolculugu.com/ozkent-turbeleri/>

3: کاروانسرای رباط ملک، ازبکستان، کارمانا - منبع تصویر:

<http://www.centralasia-travel.com/upload/photos/7690.jpg>

4: مجموعه آرامگاه های اورکند، قرقیزستان، اورکند - منبع تصویر:

<https://www.sanatinyolculugu.com/ozkent-turbeleri/>

EXTENDED ABSTRACT
STUCCO INSCRIPTIONS AND ORNAMENTS OF THE
GREAT SELJUK MIHRAB OF REY

The stucco art of the Great Seljuk period has been one of the sources of inspiration for artists of later periods of Iranian history. One of the unique examples of bedding art of the Seljuk period is the Seljuk mihrab of Rey. The Seljuk mihrab of Rey is rectangular and has dimensions of 170 × 79 cm. This mihrab has a drop or ortuse arch and consists of four inscriptions and various decorative margins, a frame and a decorative forehead. This mihrab, discovered during the archaeological excavations of the Metropolitan Museum of Art representative Eric Friedrich Schmidt in Rey in 1936, is attributed to the Seljuk period due to the general structure of its ornaments and inscriptions. Although Cresol considers the altar to belong to a house, the content of the Kufic inscriptions around the altar casts doubt on its belonging to a house. On the other hand, in the works of some Western scholars, this mihrab is considered as a school mihrab related to the Seljuk era. Some Iranian scholars also believe that this mihrab belongs to a mosque from this period. In addition, the inscriptions on this altar reinforce the idea that it belongs to a mosque because of its religious content similar to that of the Seljuk mosques. Although the altar does not contain a historical inscription, it is believed that the time of its construction dates back to the years of the reign of Tughril Bey or Malik-Shah.

According to the results of this research, the stucco decorations of the Seljuk mihrab of Rey include Kufic inscriptions (flowery Kufic and simple Kufic), vegetal and geometric decorations, and have been made with embossing, engraving and pierced work techniques. Most of the decorations of this mihrab are made using the embossing method. It seems that one of the reasons for this is the visual balance in the mihrab as a result of creating a light shadow. In other words, in order to increase the visual appeal of the mihrab made of white plaster mortar, the plastering artist has helped to make the decorations as visible as possible through embossing.

Some of these inscriptions have defects in content. However, with a simple look at the stucco decorations of this mihrab, it is easy to understand that the artist who made the stucco decorations for this mihrab was skilled in his profession. Although no historical inscription can be seen in the mihrab, the general form and decorative features of the mihrab indicate an undeniable similarity between this mihrab and the other mihrabs from the Great Seljuk period. Also, the stucco decorations of this mihrab, with the decorations obtained from the excavations of Neishabour city belonging to the tenth century AD, the discovered decorations from the city of Samarra and related to the Abbasid period, the decorations belonging to the Qarakhanid period, the decorations related to the Ghaznavid period, the decorations belonging to the period Anatolian Seljuk and decorations related to the Ilkhanid period are comparable. The content of the inscriptions used in this mihrab includes the phrase "In the name of God, the Most Merciful, the Most Compassionate", verse 56 of Surah Al-Ahzab, a hadith

attributed to the Prophet of Islam (s.a.w.w.), all verses of Surah Al-Ikhlās, part of verse 18 of Surah Āl ‘Imrān is verse 163 of Surah Al-Baqarah and the phrase is "La ilaha illa Allah".